

Gerçeklik Yeniden

*Metafiziğe Dönüş Üzerine
Bir İnceleme*

**YASİN
RAMAZAN**

GİRİŞ

Gerçeklik nedir? Bir algı mıdır? Bilgi midir? Gerçeklik bir olgu mudur? Bir şeye gerçek dediğimizde onun bir özelliğinden mi bahsetmiş oluruz? Gerçek olan ile olmayanı ayıran şey nedir? Bu kitap, gerçeklik üzerine bunlar gibi sorulmuş ve hâlâ sorulan soruların anlamını açmak, verilen cevapların sağladığı perspektifi sorgulamak ve gerçeklikle ilgili düşünceleri zenginleştirmek üzere kaleme alındı.

Robert Nozick, 1974'te yazdığı bir makalede 'deneyim makinesi' adında bir düşünce deneyi sunar. Deneye göre, kişinin her türlü arzu ve zevkini tatmin edecek bir makine icat edilmiş olsun. Psikologlar, kişinin beynini, kişinin makineden ayrı olarak yaşayacağı deneyimlerden ayırt edemeyeceği zevkli deneyimler yaratması için uyarmanın bir yolunu bulurlar. Daha sonra, eğer seçme şansı verilsedydi, denegin makineyi gerçek hayata tercih edip etmeyeceğini sorar. Nozick bu deneyi hedonizme karşı düzenlemiştir ve sonuç olarak kişinin kendisine sadece haz deneyimi sunacak bir makine yerine gerçekten dünyayı deneyimleyerek birey olacak tericihi yapacağını düşünmektedir. Nozick'in deneyinin başarısından bağımsız olarak, makine deneyimi ile *gerçek* deneyim arasında yaptığı ayrım oldukça çarpıcıdır. Bir başka deney de biz yapabiliriz: Çok eskiden beri tanıştığınız, kaynaştığınız, iyi-kötü günlerinizi paylaştığınız bir arkadaşınızı düşünelim. Gerçek bir dost olduğunu düşündüğünüz bu arkadaşınıza, aileniz tarafından sizinle arkadaş olması için yıllardır ödeme yapıldığını kazara öğrendiniz diye-

lim. Onun sizin gerçekten dostunuz olduğuna inanmaya devam eder misiniz? Birlikte geçirdiğiniz hiçbir şeyde şüphe etmediğiniz halde onun arkadaşlığı artık şüpheli midir? Bu deneyde de gerçek dostluğu, para ile sağlanan bir ilişki ile karşılaştırarak gerçek ve sahte ayrımını yapabiliriz. *Gerçeklik Yeniden*, bu ayrımların nasıl doğduğunu, nasıl geliştiğini, ne tür eleştirilere maruz kaldığını ve nasıl saldırılara uğradığını göstermeyi ve sonrasında ayrımın hâlâ geçerli olduğunu vurgulamayı hedefliyor.

Gerçeklik, olabilecek en genel kavram olarak incelenmesi en zor çalışma alanlarından biridir. Bu yüzden şunu baştan belirtmem gerekir ki bu kitap gerçeklik üzerine değil, *gerçeklik kavramı* üzerine bir incelemedir. Yani bu kitapta size gerçeğin ne olduğunu anlatmaya çalışmıyorum. Elbette herkesin olduğu kadar benim de gerçeklikle ilgili görüş ve inançlarım var ve bunların bir kısmı felsefe araştırmalarım sırasında şekillendi. Bazıları ise, bu kitabı yazarken edinmeye çalıştığım perspektifle birlikte değişti. Neticede, size gerçekliğin ne olduğunu söyleyemem ama gerçeklik üzerine düşünmek için zengin bir literatür ve açık kavramlar sunabildiğimi düşünüyorum.

Gerçeklik kavramının üç anlamda kullanıldığını görüyoruz: (1) her şeyin kendisinden yapıldığı o şey, (2) her şeyi yönlendiren ve yöneten kapsayıcı, kuşatıcı güç ve (3) içimizdeki en derin unsur, bizi biz yapan o şey. Bu üç anlam birbiriyle bağlantılı olsa da, kitapta ele aldığım düşünürlerin kimi birini kimi ikisini kimiye üçünü de kapsayacak anlayışlar geliştirmişlerdir. O yüzden bu farklı anlamları karıştırmamak, gerçeklik tartışmalarını anlamak için kilit öneme sahiptir.

Kitabın ilerleyişinden anlaşılacağı üzere, gerçeklik sorusu oldukça eski ve bir o kadar da yaygın bir sorudur. Klasik felsefenin doğuşuna şahitlik etmiş, ilk çağda ve Ortaçağlarda farklı isim ve kavramlarla etki alanını genişletmiş, erken modern felsefenin

ana tartışması olmuş ve modern felsefeyi şekillendirerek günümüz felsefe problemlerine kadar sızmıştır. Son bölümlerde göreceğimiz üzere, gerçeklik sorusunun terk edilmesi gerektiğini düşünenler bile bunun “gerçeklik tartışmasından daha gerçek bir şeyler” için yapılması gerektiğini savunmak durumunda kalmışlardır. Gerçeklik sorusu, dünyanın yapısıyla ilgili de olsa, zihnimizin doğasından da kaynaklansa, bir yandan dünyaya, kendimize, topluma ve Tanrı’ya dair yaklaşımları şekillendirmiş diğer yandan onlar tarafından da şekillendirilmiştir. Klasik felsefenin bütün konularının bir şekilde gerçeklik sorusuyla ilgili olduğu söylenebilir. Dolayısıyla bu kitap da, tartışmaya çağırdığım filozofların kendilerine has felsefi yaklaşımlarını tanımak için kullanılabilir, felsefe tarihini değil ama felsefeyi öğrenmek için giriş kitabı olarak okunabilir.

Bununla birlikte, gerçeklik sorusunun felsefe tarihinden ibaret olduğu düşünülmesin. Modern fiziksel kozmolojide bugün, kuantum mekaniği ile genel görelilik teorisini birleştiren bir “her şeyin teorisi” aranması gerçeklik sorusunun ne kadar güncel olduğunu göstermektedir. Ancak bu kadarla da sınırlı değildir. Tasavvufî öğretiler, görüntülerin ardındaki sırra ulaşmanın maddî ve manevî yollarını yüzyıllardan bu yana içerirler. Sanat, estetik hazzın bir tür gerçeklikle karşılaşma deneyimi olduğu düşüncesiyle yapılmaktadır. Kişisel gelişim kitapları kişinin kendini gerçekleştirmesinden, psikolojik çalışmalar gerçeklik algısının edinilmesi ve kaybedilmesinden, sosyolojik araştırmalar toplumsal gerçekliğin ne şekilde değiştiğinden, siyaset ve tarih olayların arkasındaki gerçek nedenlerden bahsetmektedir. *Matrix* gibi popüler filmler ve *Westworld* gibi diziler, algı-gerçeklik ayrımını veya gerçek-yapay farkını işleyen kurgularla doludur. Dolayısıyla, gerçeklik sorusu, farklı bağlamlarda tekrar tekrar üretilebildiği için asla güncelliğini yitirmemektedir.

Ama bir yandan da gerçeklik sorusu, albenisini yitirmiş gibi görünmektedir. Bir yanda zihnin ve dolayısıyla algıların nörofizyolojik açıklamalara indirgenmesiyle doğadaki herhangi bir elementin işleyişinden çok farklı olmayan bir insanlık düşüncesi, diğer yanda değer ve anlam adına ne varsa her şeyin tarih ve toplum tarafından belirlendiği için görelî olduğuna dair postmodern yaklaşım, gerçeklik sorusunun gereksiz bir soru olduğunu düşündürmektedir. İlkinde gerçeklik, nihai olarak doğadaki fiziksel olaylardır, nokta. Onun dışındaki şeylerin gerçekliğini, ancak fiziğe indirgeyebilirsek konuşabiliriz. İkincisinde ise gerçeklik, tarihte bir işleve sahip olduğu için kullanılmış ama bugün tarihi geçmiş bir ürün gibidir. Klasik olarak aşkın gerçekliklerin ismi olan “Hakikat” bitmiştir. Hakikate ve diğer her şeye dair doğruluk iddiaları haddi aştığı için yersizdir. Gerçeklikse sadece kişinin kendi perspektifine atfedilebilir. Bu şekilde, bu kitapta seçik hale getirmeye uğraştığım gerçeklik sorusu anlamsız veya en masum haliyle fantastik kalır.

Ancak gerçeklik sorusu, her ne kadar saldırıya uğrarsa uğrarsın, insanoğlunun ilgisini çekmeyi, bir küçük çocuğun algılarını çizgi filmlerle şekillendirmekten başlayarak toplumların kaderlerinin dezenformasyonla belirlenmesine kadar pek çok yolla başarır. Gerçeğin ne olduğu, neyin gerçek olduğu, gerçekliğin zıddını, gerçek olanla olmayanın farkını düşünmeden edemiyoruz. İnsan zihni belki başka türlü gelişseydi gerçeklik sorusunu soramazdı. Ama bu halimizle, zaman gibi, mekân gibi, nedensellik gibi, varlığımızın, anlayışımızın, bilgi ve davranışımızın her dile getirilişinde gerçekliği de hesaba katmak durumunda kalıyoruz. İnsanoğlu, gerçek istiyor. Gerçekten bilmek, gerçekten yaşamak, gerçekten hissetmek ve gerçekten olmak istiyor. Bu yüzden *Gerçeklik Yeniden*, gerçeklik araştırmasına yöneltilen eleştirileri analiz ederek cevaplama gayretinden doğmuştur.

Gerçekliğin en temel yapısını araştıran metafiziğin serüvenini incelemekle, kitap boyunca metafiziğin boyutlarını, sınırlarını, kapsam ve derinliğini de incelemeye almış oluyorum. Bu sayede, metafiziğe yöneltilen eleştiriler, hatta onu yok saymaya varan tepkileri de inceleyerek modern düşünme tarzının sınırlarının metafiziği de kapsayacak şekilde genişletilebileceğini savunmuş oluyorum. Bu, sadece bir felsefe disiplininin ne kadar önemli olduğunu formel olarak gösterme gayreti değil, aynı zamanda gerçeklik hakkında ciddiyetle düşünmenin imkânını da tartışmaya açma girişimidir.

Bu amaca yönelik olarak ilk bölümde ‘gerçeklik’, ‘gerçek’ ve ‘gerçekçi’ kavramlarının kullanımlarını inceleyerek gerçeklik hakkındaki felsefi soruya bu kullanımlardan nasıl ulaşıldığını göstermek istedim. Soru ortaya çıktıktan sonra, görüntü ve gerçeklik ayrımının kaynağını, gerçekliğin dereceler şeklinde anlaşıldığını ve gerçeklik araştırmasının ne anlama geldiğini tartışmak mümkün oldu.

İkinci bölüm, gerçeklik hakkındaki felsefi sorunun tarihsel olarak ortaya çıkışını konu ediniyor. Antik Yunan’daki ilk gerçeklik düşüncelerinden Platon ve Aristoteles’in sistematik felsefelerine, sonra onların etkisiyle Ortaçağlardaki tartışmaların kapsamına uzanan bu bölümde, olabildiğince az alıntı yapmaya ve gerekmedikçe atıf kullanmamaya özen gösterdim. Platon ve Aristoteles’in burada analiz ettiğim görüşlerinin çoğu, giriş kitaplarında dahî kolaylıkla ulaşılabilecek görüşleridir. Bu bölümün orijinalliği, bu bilinen görüşlerinin gerçeklik sorusu etrafında organize edilmiş olmasındadır. İlerleyen bölümlerin kavramsal temelini sağlayacak bu bölüm, gerçeklik sorusunun nasıl ortaya çıktığını ve filozofan filozofa nasıl şekillendiğini kapsamlı bir şekilde işliyor.

Üçüncü bölüm, erken modern felsefenin, bugün hâlâ zihnimizi meşgul eden iki gerçeklik problemi ışığında okunmasını içeriyor.

Hem Kartezyen şüphecilik hem de bu şüphenin giderilmesi için uğraşların incelendiği bu bölüm, modern gerçeklik kavramımızın nasıl parçalı hal aldığı göstermesi açısından oldukça önemlidir. Bu bölümde, rasyonalistler kadar deneyicileri de tartışmaya katarak aynı konuda farklı yaklaşımların gerçeklik üzerinden nasıl ayrıştıklarını da gözler önüne sermiş oldum.

İkili gerçekliğin, idealist filozoflarca nasıl tek gerçeklik arayışına yol açtığı dördüncü bölümün konusu oldu. Öznel, aşkınsal ve nesnel idealizmin ayrı ayrı incelendiği bu bölümde, Kant'ın günümüze değin süren etkisini gerçeklik tartışması üzerinden çok açıkça görmek mümkündür. Çağdaş insan bilgiye yönelir yönelmez ya Kantçıdır ya Kant'ın karşısında olmak zorundadır. Bu bölümü okurken bunu fark etmenizi umuyorum.

Beşinci bölüm, kronolojik sıralamayı bıraktığım ve spesifik olarak, klasik dünyanın gerçeklik anlayışını yansıtan ereksellik düşüncesine odaklandığım bir bölüm oldu. Ereksellik, bundan önceki üç bölümde ulaşılan sonuçları birbirine bağlayan ve bundan sonraki bölümlere anlamlı geçişi sağlayan anahtar kavramdır. Bu bölümdeki tartışmaları, klasik gerçeklik anlayışıyla modern gerçeklik anlayışının kontrast oluşturmadığı ve ikisi arasında bir devamlılık olduğu iddiasını da içerecek şekilde sundum.

Bir sonraki bölümde, gerçekliğe Kant sonrası yöneltilen ve bugün dahî etkileri bilimsel çalışmalardan popüler kültüre, siyasî olaylardan dine kadar geniş bir spektruma yansıyan metafizik karşıtı görüşleri inceledim. Mantıksal pozitivizmin, bugün kendi adıyla çok az takipçisi olsa da, naturalist metafizik kılığında oldukça geniş bir etki alanına yayıldığını görüyoruz. Kendisi de bir zamanlar mantıksal pozitivizmin savunucularından olan Wittgenstein'in, ilerleyen yıllarında metafiziğe yönelttiği farklı türden eleştirileri de bu bölümde bulacaksınız. Wittgenstein, gerçeklik gibi büyük soruların metafizikle birlikte geçmişte bırakılması gerektiğini

savunuyordu. Quine ve Rorty'nin, onun bu girişimine paralel ama farklı bir yönden yaptıkları gerçeklik eleştirileri de bu bölümde yer buldu.

Son bölümde, metafiziğin kaçınılmazlığı dolayısıyla gerçeklik hakkında felsefi sorunun hiçbir yere kaybolmadığını, bugün de canlı bir şekilde her düşüncenin içinde bulunduğunu savunuyorum. Metafizik, bazen saldıranların bile kendilerini yapar buldukları bir düşünce tarzı sunar. Bazen de ihmal edilmesiyle, boş verilmesiyle metafiziğe alan açılması göstermektedir ki gerçeklik sorusu başta olmak üzere, insanın en genel ilgileri, bilimsel sorulara indirgendiğinde yok olmamaktadır. C. S. Peirce'ün söylediği gibi, metafizik yapmadığını söyleyenler, farkında olmadan kötü metafizikle düşünmeye devam etmişlerdir, metafiziksiz düşünmeye değil. Nasıl olduğunu tam anlayamasak da, metafizik her büyük saldırıdan kurtulmuş görünüyor. O yüzden, metafizik, yapay zekânın, uzay çağının, metaversin, transhumanizmin, moleküler biyolojinin, pandeminin, uluslarüstü şirketlerin ve daha pek çok şeyin gerçekliğini tartışmak üzere imkânlarını önümüze yeniden sermektedir. Ve metafiziğe dönüş, bu defa olgusal düşünme tarzının kazanımlarını da içerecektir.

Elbette gerçeklik kavramı hakkında düşünceler, burada yer verebildiğimden çok daha çeşitli ve detaylıdır. Metafiziğe yönelik eleştiriler de öyle. Özellikle Kant sonrasında fenomenlerin gerçekliğini savunan görüşler, diğer görüşler yanında ayrıca işlenmeyi hak etseler de bu kitapta yer almadılar. Edmund Husserl'in kasıtlılık, algı, zamansallık, cisimleşme ve öznelerarasılığa ilişkin analizleri, Henri Bergson'un objektif ve yaşanan zaman arasında yaptığı ayırım, Heidegger'in bireyin kavram öncesi varlığına yaptığı vurgu *Gerçeklik Yeniden*'de tartışılabilirdi. Ancak bu filozofların görüşlerini gerçeklik bağlamında tartışmak farklı bir uzmanlık alan bilgisi gerektiriyor. Bu görevi, uygun alan bilgisine sahip filozoflara

bırakıyorum. Diğer yandan, ereksel gerçekliği incelediğim altıncı bölümde, varoluşsalçı filozofların metafiziğe eleştirilerine ve alternatif felsefelerine hiçbir şekilde hakkımı verdiğimi söyleyemem. Özellikle Nietzsche'nin metafiziğe yönelik eleştirileri, akademide olmasa da yaygın entelektüel kültürde oldukça kabul görmüştür. Bu yüzden daha detaylı incelemeyi hak ediyor. Bu görevi de, kitabın daha sonraki baskılarına ertelemek durumundayım.

Son olarak, araştırma sırasında İngilizce kaynaklardan faydalandığım için atıfları da kaçınılmaz olarak İngilizce baskılara verdim. Türkçe çevirisi olanları en sonda listeledim ama dipnotlarda tutmayan sayfa numaralarından dolayı üzgünüm.

BÖLÜM 1

GERÇEKLİĞİN ANLAMI

Gerçek aşkın sırrı nedir? Gerçekte renksiz olan gök bize neden mavi görünür? Bir şok yaşadığımızda gerçekliğimizin sarsılması ne anlama gelir? İyimser olmakla gerçekçi olmak arasında nasıl bir ilişki vardır? Gerçekten istediğiniz bir şey için her zorluğa katlanır mısınız? Planların gerçekleşmesi için hangi adımları atmamız? Bu sorularda, gerçek, gerçeklik, gerçekte, gerçekçi, gerçekten, gerçekleştirmek gibi pek çok kelimeyi rahatlıkla kullansak da, gerçek ile ne kastettiğimiz çoğunlukla bulanıktır. Ancak yine de sorulsa, gerçek kavramından az veya çok ne anladığımızı söyleyebiliriz. Gerçek, bir yanıla çok bilindik, hakkında şüphe edilemez bir kavram gibi gelirken, biraz üzerine gidildiğinde kastımızdaki bulanıklık açığa çıkmaya başlar. Bu ilk bölümde, gerçekliğin yaygın kullanımları ile gerçeklik hakkındaki felsefi soru arasındaki bağlantıyı sorgularken, aralarındaki farkları da görmüş olacağız. Gerçeğin kullanımlarını analiz ettikten sonra, gerçek kavramıyla mecaz kullanımı karşılaştıracamız ve nihayet gerçeklik hakkındaki felsefi sorunun nereden kaynaklandığına ulaşacağız.

Gerçeklik hakkındaki felsefi sorun, temelde görüntü ve gerçeklik arasında yaptığımız ayırimda doğar. Bu ayırım gördüğümüz şeylerin altında yatan daha temel, daha sabit, daha değişmez bir şeylerin olduğu düşüncesine dayanır. Bu ayırımı analiz ederken, gerçeklik kavramının sahip olduğumuz en kapsamlı kavramlardan biri olduğu da açığa çıkar. Bu kadar kapsamlı bir kavramı nasıl

anlayabiliriz? Daha önemlisi anlaşılmayacak kadar kapsamlı bir kavram aracılığıyla başka şeyleri anlayabilir miyiz? Bu bölümün son iki başlığında, kapsamının genişliğine rağmen, gerçeklik kavramının, derecelendirmelere izin veren yapısını inceleyeceğiz. Gerçeklik kavramını, parçalarına ayırarak ve “daha” gerçek şeylerden bahsederek, bir araştırma konusuna çevirebiliyoruz. Bundan sonraki bölümlerde derinlemesine araştıracağımız gerçeklik kavramı, böylece ilk bölümdeki analizlerle netlik kazanacak.

Gerçeğin kullanımları

Gerçeklik kavramının felsefi çözümlmesine dalmadan önce, bu kavramı nasıl kullandığımıza bakarak daha açık bir zihinle yol almamız iyi olur. Bu kısımda amacım, etimolojik izahlarda bulunmak veya bir sözlükten görev çalmak değil, kitapta gerçeklikle ilgili tartışacağım zeminini tanıtmak olacak. Çünkü bu giriş bölümünün sonunda anlaşılacağı üzere, gerçek ve gerçeklik kavramlarının her tür kullanımı, aslında felsefi bir gönderme olarak anlaşılabilir.

Gerçek kavramı en somut halde, ‘bir şeyin aslı’ anlamında kullanılmaktadır. Gerçek altın bilezik ile altın görünümlü bir bilezik arasındaki fark en açık şekilde bir karşıtlığı belirtir. Gerçeklik, burada bizim tanımımıza dayalı bir ölçüttür ve sahtenin karşıtı demektir. Örneğin Mona Lisa tablosunun gerçeği ile onun imitasyonları arasındaki karşıtlık, bu anlamı bize açıkça verir. Sahte para merkez bankası tarafından basılan para değildir; sahte evrak gerçek bir kurum tarafından verilmemiştir; sahte kimlik herkesin kimlik aldığı yerden alınmamıştır, sahte X markalı saat o marka tarafından yapılmamıştır. Gerçek kavramının belki en yaygın kullanımı bu anlamı taşır.

Gerçekliği sık kullandığımız bir başka durum ise, yaşadığımız tecrübelerin yoğunluğu veya kalıcılığını vurgulamak istediğimizde ortaya çıkar. Gerçek bir dost, kötü günde bizi yalnız bırakmayandır.

Bu gibi ifadelerden, dostluğun bir asıl ve bu asıldan ayrı görüntülerinin olduğu, gerçek dostluğa benzer, dostluk gibi görünen ilişkilere de dostluk dediğimiz anlamı çıkar. Diğer dostluklar, gerçek dostluğun bir nevi görüntüsü, tam olarak dostluk olma statüsünü kazanamamış kopyalardır. Yani, gerçek dostluk aslında bir idealdir. Diğer ilişkiler bu ideale benzedikleri ölçüde dostluk adını almaya hak kazanırlar. Gerçek aşk, gerçek sadakat, gerçek iyilik de bu anlamdaki kullanımın diğer örnekleridir. İleride vurulayacağım gibi, gerçeklik kavramının bu kullanımı, Platoncu ideler doktrininden oldukça etkilenmiş görünmektedir.

Bir film izlediğinizi düşünelim. Filmin son sahnesi görün-
dükten sonra kapanış müziği çalıyor ve ardından jenerik akmaya
başlıyor. Buradan anlıyorsunuz ki film bitti. Filmdeki son sahne ve
önceki sahnelerde yer alan olaylar da tümüyle bitti. Üzerinizdeki
etkileri ne olursa olsun, filmde gelişen olayların, film sonrasında
ne şekilde devam ettiğine dair yapacağınız tüm spekülasyonlar
filmden bağımsızdır. Oyuncuların rolleri bitmiştir ve gerçek hayata
dönmüşlerdir; filmdeki olaylardan bağımsız olarak sürüp giden
hayatlarındaki gerçek ilişkilere, gerçek olgu ve durumlara ve gerçek
olaylara. Burada bahsettiğimiz gerçeklik nedir? Elbette kurgusal
olmayandır. Yani bir yazarı olmayan, bir izleyicisi bulunmayan ve
gösteri amacı gütmeyen olayların seyrine gerçek demiş oluyoruz.
Bu anlamda gerçeklik, kurgusal bir yapıtın dışındadır. Gerçek bir
olay, herhangi birinin kurduğu değil, yaşadığı şey olabilir. Elbette,
insanın hayatı kurgusal bir düzlemde yaşadığı da söylenebilir. Fakat
bu, ancak metaforik anlamda böyledir. Kimse kendinin bir roman
karakteri olduğunu iddia etmez. Buna karşılık, gerçekten yaşanan
şeyin ne olduğunu ilerleyen satırlarda irdeleyeceğim.

Ancak insanın yaşadığı her şeye de gerçek demek mümkün
değildir. Halisünasyonlar, illüzyonlar veya göz yanılgıları bir yana,
insanın hayalleri ve rüyalarını gerçekliğin neresine koyacağız?

Hayal kurmak, bir anlamda, gerçeklerin karşısında görülür. Ancak bir bakıma da insan hayalleri doğrultusunda yaşamını kurabilir. Bu durumda, hayaller de bir nevi gerçekliğe dahil olmamış mıdır? Bundan da ötesi, rüya görmek de bizzat kişinin tecrübesine dahildir. Üstelik rüyaların bir kısmı, bizi uyanıkken yaşadığımız olaylar kadar etkileyebilir. Ancak gerçekliği bunlardan ayıran temel bir farkın olduğunu gözeterek rüyanın rüya, hayalin hayal olduğu düşünülür. Yani, hayallerin gerçekleşmesinden veya rüyanın gerçekten ayırt edilmesinden kastımız olan gerçek, içinde bu olguları barındıran bir gerçeklik değildir. Bu gerçeklik kullanımında kasıt, uyanık halde ve gözümüzün (veya diğer algılarımızın) önünde yaşananlardır.

Yaşantımızda gerçeklik kavramının kullanımı, teorik alandan ibaret değildir. Gerçeklik, pratik bir karşılığa da denk gelecek bir anlamda da kullanılmaktadır. Gerçekçi olmak, gerçeklere göre hareket etmek anlamında genelde idealizmin karşıtı olarak görülür. Olaylara idealist bakan biri, olan biteni görmek yerine olması gerekene fazla itibar etmekle suçlanmaktadır. Gerçekçi kişi, olması gerekenle hareket etmek yerine olanı olduğu gibi kabul eder. Kurulan bu karşıtlığa göre, örneğin bir toplumun eğitim durumuna dair söylenen sözlerin gerçekçi olması, gerçekçi planlar yapılması anlamına gelir. İdealist ise, toplumun ne durumda olduğuna bakmadan nasıl olması gerektiğine odaklanır. Bu yüzden toplumu anlama imkânına sahip değildir. Elbette karikatürize edilerek iki uca yerleştirilen bu kişiler, iki uçtaki kişilikleri temsil eder. İdealist insanlar gerçekten kopuk olduklarını kabul edecek değildirler. Kendilerini gerçekçi gören insanlar da ideallerinin olmadığını reddedeceklerdir. Dolayısıyla gerçekliğin bu kullanımı, kişinin (kendi dahil) birinin olaylara karşı tutumunu tanımlar görünmektedir. İdealist olmak, genel yaklaşım anlamında övülse

de, gerçeklikten kopuk idealizm hüsnükuruntu¹ anlamına geldiği gerekçesiyle pek hoş karşılanmaz.

İdealizmin karşıtı olarak kullanılan gerçekçiliğin, edebiyat ve sanattaki romantizme tepki olarak doğan gerçekçilik (realizm) akımının genel anlayışını yansıttığını söylemek yanlış olmaz. Aydınlanmacı akla ve akılcılığa karşı gelişen romantizm akımı, öznelliğe ve bireyseliğe vurgu yapar, doğayı ve sıradan insanı yüceltir. Bunun için de sezgiyi, hayal gücünü, ilhamı, masumiyeti ve içsel yolculuğu kullanan Goethe, Baudelaire, Charlotte Brontë, Shelley ve John Keats gibi yazarlar dışında, Delacroix ve Caspar David Friedrich² gibi ressamlar, Mozart ve Beethoven gibi müzisyenler kendilerini göstermişlerdir. Edebiyat ve sanattaki gerçekçilik akımı da, romantizme karşıt olarak günlük hayatın gerçeklerine eğilmeyi önemsemişlerdir. İşçileri ve çiftçileri idealize etmeden, oldukları haliyle resmeden gerçekçi resim akımında Millet ve Eakins gibi ressamlar yer alır. Benzer bir şekilde John Steinbeck (*Fareler ve İnsanlar*), Jack London (*Vahşetin Çağrısı*), Stendhal (*Kırmızı ve Siyah*) romanlarıyla ve Puşkin (*Yüzbaşının Kızı*) hikâyeleriyle gerçeği olabildiğince olağan haliyle ifade etmeye çalışmışlardır. Edebiyat ve sanattaki bu gerçekçilik akımının temel kaygısı, romantik akımdaki idealist ve gerçekçi olmayan eğilimlere karşı çıkmaktır. Onlara göre, yaşam daha çok çalışma ortamında ve gündelik uğraşlarda geçer, idealize edilmiş tekil olaylarda değil. Gerçekliğin bu anlamı, toplumsal hayatın gidişatını belirleyen, özellikle geniş kitlelerin yaşam tarzının gereklerini içerir. Bu akımdaki sanatçılar, insanların yaşadığı şartları daha görünür kılmak arzusuyla yapıtlarını ortaya koymuşlardır.

Günümüzde, gerçeklik kavramının yeni bir anlamıyla daha karşılaştık. Teknoloji ile yakından ilgili olan bu kullanım, diğer

---

1 Wishful thinking

2 Wanderer Above the Sea of Fog

kullanımlarla benzerlikler taşısa da, günümüz yaygın teknolojilerini anlama açısından kendine has bir alanı işaret eder. Sanal dünya diyebileceğimiz bu alan, gerçek hayata benzer olgusal durumların duylara hitap edeceği şekilde yaratılmıştır. Bilgisayar oyunlarından sosyal medyadaki kişiliklere, fantastik kurgu filmlerinin geçtiği kurgusal evrenlerden uzaktan eğitime kadar geniş bir ağa sahip olan bu dünya, şimdiye kadar insanlığın gerçeklik olarak adlandırdığı pek çok olguyu yeniden şekillendirmiş görünmektedir. Metaevren ile bu deneyimleri birleştirmeyi, dahası duyu verilerini benzer teknolojilerle artırmayı amaçlayan bu teknolojilerde gerçeklik kavramının kullanımı, etki üzerinden anlaşılmaktadır. Sanal gerçeklik gözlükleri, dijital dünyada eğlence, iletişim ve alışverişi mümkün kılarak aslında geleneksel olarak gerçeklik diyebileceğimiz yaşamı önemli ölçüde kopyalayabiliyor ve bu kopya üzerinden manipüle edebiliyor. İlginize göre size önerilerde bulunan bir alışveriş sitesinin pazarladığı ürünlerle ilginizi de şekillendirmesi gibi. Veya sosyal medya üzerinden tanışmaların sıklaşması, arkadaşlığın yerel değil, soyut bağlantılar olarak algılanmasına neden olması gibi. Bu gibi durumlarda gerçeklik, bir olayda duyguların onaylanması ve sonuna kadar engellenmeden yaşanması hatta kısıktırılması anlamında kullanılmaktadır. Bir bilgisayar oyununda kahramanı yönlendirmek yeterli değildir. Sanal gerçeklik, oynayanı kahraman olarak hissettirmek üzere tasarlanır. Böylece o sıradaki heyecan, korku, cesaret ve merak hisleri, kişinin doğal şartlarından bağımsız bir kişiliği daha gerçek kılma vaadi ile manipüle edilir. İlginç bir şekilde, gerçeklik kavramına Platoncu anlamda bakarsak, bu deneyimler gerçekliğin tam karşıtken, bu teknolojiler sayesinde duyguların manipülasyonu gerçekliğin paradigmasını belirler haldedir.

Gerçekliğin başka kullanımları da bu listeye eklenebilir. Bu kısımda amacım, gerçekliğin nasıl farklı şekillerde kullanıldığını göstermekti. Bu noktada aklımıza, bunlarda ortak olan şeyin ne

olduğu sorusu geliyor. Gerçek ve gerçeklik kavramlarını kullandığımızda, her seferinde kastedilen “gerçek” bir anlam bulunur mu? Yoksa bunların arasındaki bağlantılar sadece kullanımdan mı doğmaktadır? Bu soru, gerçekliğin kullanımlarındaki felsefi içeriği açığa çıkarması açısından önemlidir.

Gerçekliğin gerçek anlamı

Toprak ana tüm canlıları besler. Bu ifade, toprağın canlılar için işlevini bir annenin evladı için işlevine benzetir. Toprak gerçekten ana değildir, ama ana gibi işlev gördüğü için mecazî olarak bir ana olarak kabul edilebilir. Bu ifadede ana, toprak ve evlat arasında kurulan ilişki gerçek değil mecazdır. *Bebeği anası emzirdi* ifadesinde ise gerçek bir annenin bebeğini emzirdiğini anlıyoruz. Genel olarak, gerçek ile mecazı birbirinden ayırma noktasında zorluk yaşamayız. Gerçek anlamın verdiği bilgi ile mecazın verdiği bilgi açıkça birbirinden çok farklıdır çünkü. Peki yukarıda verdiğim gerçeklik kavramının farklı kullanımlarına da benzer bir şekilde yaklaşabilir miyiz? Gerçek kavramının hangi kullanımı gerçek, hangi kullanımları mecaz olabilir?

Gerçekliğin gerçek ve mecaz anlamlarından bahsetmek, anneliğin gerçek ve mecaz anlamlarından bahsetmekten çok daha zordur. Annelik kavramını kullanan hemen herkesçe üzerinde uzlaşılabilir bir tarif varken (biyolojik veya psikolojik faktörlere dayanan bir ilişki türü) gerçeklik için herkesçe üzerinde uzlaşılacak bir tanım veremiyoruz. Ancak yine de, gerçeklikten bahsettiğimiz yukarıdaki kullanımlarda anlaşılır olan anlamı yakalamak mümkün olabilir. Bunun için, gerçek kavramının her kullanımında var olan temel bir öğeden bahsetmekten ziyade, Wittgenstein’i takip ederek tüm kullanımları birbirine bağlayan aile benzerliklerinden bahsedebiliriz. Gerçek bir para (sahte olmayan), gerçek bir ev (hayal olmayan), gerçek bir dostluk (ideal olan), gerçekçi bir bakış açısı

(romantik olmayan) arasındaki benzerlikler felsefi olarak gerçeklik sorusunun temelini oluştururlar. Gerçekliğin gerçek anlamı ve mecazî kullanımı da bu tartışmaların bir sonucu olarak onların görüşlerinden çıkarılabilir.

Diğer taraftan, gerçek ve mecaz anlam arasındaki farkı reddeden felsefi görüşler de vardır. Buna göre, gerçek ve mecaz sadece birer kullanımdan ibarettir. Dolayısıyla bu kavramları birbirinden ayırmak da yukarıdaki kullanımlar gibi ancak gerçekliğin bir başka kullanımı anlamına gelir. Ancak bu yaklaşımı kabul etsek bile, modern dönemde gerçeklik kavramına yüklenen anlamı, mecazî kullanımlardan kolaylıkla ayırabiliyoruz. Metaforlar, alegoriler, analogiler, gerçek kullanımın yerine geçmezler. Gerçekliğin gerçek anlamıyla birlikte anlam kazanırlar. Bu da demektir ki, gerçeklikle ilgili felsefi soru, gerçeklik kavramının dilde kullanımının araştırılmasıyla çözülmez. Felsefi sorunun ne olduğunu analiz ederek soruyu netleştirebiliriz. Elinizdeki çalışmada da esas hedefim bu soruya verilen birbirinden farklı cevapları incelemektir. Çalışmada, Antik Yunan'dan Ortaçağ felsefesine, Descartes gibi erken dönem modern filozoflardan Hume ve Kant gibi aydınlanmacılara, Hegel başta olmak üzere Alman idealistlerden Quine gibi analitikçilere ve ve Rorty gibi pragmatistlere uzanarak gerçeklik kavramı hakkında birbirinden farklı felsefi yaklaşımları görmüş olacağız. Söz konusu filozoflar, görüşleriyle neyin gerçek olup olmadığını tartıştığımız çağdaş zemini hazırlamakla kalmamışlar, bu tartışmanın nasıl yürütüleceğine dair yöntemleri de tartışmaya açmışlardır.

Gerçeklik hakkında felsefi soru

Bugün, neyin gerçek olduğu neyin gerçek olmadığı sorulduğunda ilk aklımıza gelen, bilim insanlarının bu konudaki görüşlerine başvurmaktır. Eğer yeterince ikna edici delillere sahipse, bilimsel bir açıklama bize neyin gerçek olup olmadığı sorusunu cevaplar.

Hücrenin yapısından yüzlerce ışık yılı uzaklıktaki galaksilerin oluşumuna, atom altı parçacıkların etkilerinden tarih öncesi kabilelerin toplumsal düzenine kadar hemen her konuda bilimsel açıklamalarla karşılaşırız. Bilim, fiziksel olsun veya olmasın, tüm gerçekliğin sınırlarını belirler görünmektedir. Söz konusu sınırlar, gerçekliğin temel yapıtaşının ne olduğu sorusuyla yakından ilgilidir. Bir yandan kuantum mekaniği diğer yandan görelilik kuramı gerçekliğin en temel yapıtaşının ne olduğunu sorgular. Bu sırada galaksilerin, yer şekillerinin, canlılığın, bilincin, toplumun, sanatın ve hatta dinin neden ve nasıl ortaya çıktığına ışık tutulmak istenir. Peki gerçekliği araştırmaya nereden başlarız?

Aslında çevremizdeki nesnelere bize oldukça gerçek görünür. Onlarla yaptıklarımızı göz önüne aldığımızda, bir etkiye sahip her şeyin gerçek olduğunu düşünmeye hazırızdır. Boşluğa bıraktığımızda bir bardağın yere düşmesi gerçektir. Çünkü biraz sonra belli şartlara göre onun kırılacağını öngörürüz. Fakat bilim, kırılmayı, öncesini ve sonrasını bardak ve yer arasında bir bağlantıyla açıklamayı yetersiz bulur. Bilimsel açıklama, söz konusu kırılma olayının altında yatan, gözle görülmeyen ama etkisi bilinen nedenlere odaklanır. Bardağın kırılması bir gerçeklik olmaktan çok, atomlarla kütle çekimi yasaları arasında meydana gelen bir olayın kaba bir görüntüsüdür. Bu nedenle, herhangi bir olayın gerçekliği, atomların, sicimlerin, nükleer güçlerin, fikirlerin incelenmesiyle ortaya çıkar. Bardağın kırılması ise daha derinde gerçekleşen olayların görüntüsünden ibarettir.

Elimizin altındaki nesnelere dahil olmak üzere, her şeyin altında yatan gerçekliğin Tanrı'nın yaratıcı etkinliği olduğu da söylenir. Bu cevaba göre, fiziksel olsun veya olmasın tüm gerçeklik, Tanrı'nın yaratıcı gücüne dayanır. Onun yaratması ve yaşatması, görünürdeki olayların esas açıklamasıdır. Bu demektir ki, dünyanın gerçekliği Tanrı'nın yaratmasına bağlıdır. Bu açıklamada çoğunlukla, melek,

şeytan, ruh gibi fiziksel özelliğe sahip olmayan varlıklar da gerçekliğe dahil edilirler. Dinî metinlere göre, Tanrı'nın yaratıcılığı, adı geçen varlıklar da içinde yaşadığımız dünyanın görünmeyen ama etkili parçalarıdır.

Her iki yaklaşımda da görünen dünya ve içindeki nesnelere, görünmeyen ve daha temel bir gerçekliğe işaret eder. Görünen dünya dışında, sayılar, duygular, zihinler, zaman gibi olguların da gerçekliği, yine görüntülere atıfla açıklanmak zorundadır. Görüntülerin ardında veya temelinde hangi gerçekliğin yattığı düşünülürse düşünülün, onların varlığına dair görünen dünyada işaretler veya kanıtlar bulunmalıdır. Bilimsel ve dinî soruşturmalarda, aynı soruya farklı noktalardan başlayarak cevap aranır. Bilimsel soruşturma, deney ve ölçüme dayalı bir temel gerçekliğin peşindeyken, dinî soruşturma her şeyde Tanrı'nın bilgisi, kudreti ve yaratıcı gücünün nasıl gerçekleştiğini arar. Gerçeklik böylece, fiziksel olsun veya olmasın dışarıda hiçbir şeyi veya hiçbir olayı bırakmayacak şekilde geniş bir kavramdır. Gerçeklik hakkındaki felsefi soru, bu kavramı anlamaya yönelik olarak şöyle formüle edilebilir: Görüntünün altında yatan bir gerçeklik var mıdır?

Görüntünün altında yatan gerçeklik

Her canlı gibi biz de çevremizde olup bitenlere tepki olarak birtakım davranışlar sergileriz. Bilinçli veya bilinçsiz bu davranışların önemli bir kısmı kendimizi korumak ve hayatta kalmakla ilgili olabilir. Bu davranışlarımızı canlıların çoğuyla paylaşıyoruz. Bir kuş kendine çarparak sert bir cisimden zarar göreceğini bilerek kaçır. Yine aynı kuş yediğinde açlığını giderecek gıdayı arar. İnsan olarak bizim de bu türden davranışlarımız vardır. Ancak bir kuş, sert cismin neden zarar verdiğini merak eder görünmemektedir. Bildiğimiz kadarıyla bununla ilgilenen, nedenleri araştıran insan dışında bir canlı yok. Yine insan gıdanın açlığı neden giderdiğini

merak edip araştıran tek canlıdır. Merak, soru sormak, nedenlerin peşine düşmek ve olaylar ile olgular arasında bağlantılar kurmak sayesinde çevremizde sadece ne olduğuyla değil aynı zamanda olanların neden olduğuyla ilgileniriz. Kısaca söylemek gerekirse, görünen bizim için yeterli açıklama sunmaz. Olan bitenin altında yatan, görünmeyen ama etkili olayları veya olguları neden sorunu sorarak araştırırız. Aradığımız şey görüntüden daha temel gerçekliklerdir.

Neden sorusunu sormakla, görünen dünya ile bu dünyada olan biteni açıklayan daha derinde bir yapıyı birbirinden ayırt ederiz. Gerçeklik kavramından bahsetmek, işte bu ayrımla mümkün olmaktadır. Gerçeklik, olan bitenin sadece görünürden ibaret olmadığını, görünen kısmının bir açıklamasının olduğunu göstermek için var sayılır. Ve bu varsayımın, görüntülerden farklı şekillerde çıkarılabildiğini görürüz. Mitoloji, teoloji ve bilim, görüntüden gerçekliğin çıkarıldığı söz konusu farklı şekillerdir.

Mitolojik anlatılar, görüntünün altında yatan gerçekliği, doğada yaşayan ama doğayı aşan güçlere sahip birtakım varlıklarla ortaya çıkarmak isterler. Mitolojilerde, tanrısal veya yarı tanrısal varlıklar, çoğunlukla insanlarla ilişki içinde dünyadaki değişimleri meydana getirmektedirler. Mitolojiler, insan-gibi ama daha güçlü varlıklar, dünyadaki gün ve gecenin, rüzgârın, yağmurun, yanardağ patlamalarının, kıtlığın, sevginin, öfkenin, savaşın nedeni olduğuna dair hikâyelerle doludur. Mitolojinin gerçeklikle ilişkisi tartışmasından bağımsız olarak burada vurgulamak istediğim şey, mitolojinin de görüntülerin altında yatan gerçekliğin var sayılmasından doğmuş olmasıdır.

Yaygın dinlerin teolojileri de görüntülerin altında ilahî gerçekliğin yattığı inancı üzerine bina edildiklerini görüyoruz. Örneğin İslam'da Tanrı, var olan her şeyin nihai sebebi, başı ve sonudur. Her şey O'na döner. Tanrı haricinde melekler de görüntülerin ötesinde

görünür olmayan ama etkili varlıklardır. Onların da temeldeki gerçekliğin birer parçası olarak dünyada olan biteni açıkladığını görürüz. Bu açıklama, görüntünün altında yatan bir gerçekliğin olduğu var sayımıyla mümkün olmaktadır.

Bilim de bu var sayımın etkin kullanılmasına dayanır. Eğer sadece görüntüden ibaret olsaydı, önümüzdeki şişenin içindeki suyun H₂O'dan oluştuğunu düşünmemiz için bir neden olmazdı. Hatta H₂O'nun da temel bileşenlere ayrılabilceğini, bu bileşenlerin de nihayetinde atomu oluşturan elektron, proton ve nötronun etkileşimine bağlı olduğunu söyleyebiliriz. Gözlemleyemiyor olsak da, orada varsayılan güçlerin görünen dünyadaki etkileri sebebiyle atomaltı aleminden bahsedebiliyoruz. Kısacası, bilim de mitoloji ve teolojide olduğu gibi, görünen dünyanın altında yatan daha temel, daha derin, daha vazgeçilmez bir gerçekliği var sayar.

Daha gerçek şeyler ve en gerçek şey

Metafiziğin alt dallarından biri olan ontoloji, dünyada nelerin var olduğunu, çevremizdeki hangi şeylerin gerçek olduğunu, gerçek olan şeylerin arasındaki ilişkileri, gerçekliğin katmanlarını ve hiyerarşik yapısını inceler. Gerçek varlıklar denince hemen akla çevremizde gördüğümüz arabalar, kalemler, ıhlamur ağaçları, kediler, telefonlar gibi gündelik nesnelere gelir. Ancak daha bilimsel yaklaşarak bunların altında yatan atomların, hücrelerin, genlerin, enerjinin daha gerçek olduğu da söylenebilir. Diğer taraftan, en gerçek varlığın Tanrı ve onunla iletişimde olan insan ruhu olduğunu ileri sürmek de mümkündür. Buna benzer olarak, en gerçek varlığın akli ve duygularıyla insanın kendisi olduğu, gerçekliğin hislerin derecesiyle bağlantılı olduğu da iddia edilmiştir. Bunların hepsi, dünya hakkında sahip olduğumuz en temel görüşlerin ortaya konmasını ifade eder. Bir şekilde yukarıda sayılan tüm alternatiflerin gerçek olduğunu, ancak bazılarının diğerinden